

УДК 81'243'23'24:378.141

НАВЧАЛЬНО-МОВЛЕННЕВА СИТУАЦІЯ У ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ: СТРАТЕГІЯ МОДЕЛЮВАННЯ

Ніна Станкевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1/233, 79001 Львів, Україна
тел.: (032) 239 43 55*

У статті розглянуто механізми і практику творення навчально-мовленнєвих ситуацій як засобу реалізації комунікативного підходу до навчання української мови як іноземної та основи організації сучасного процесу навчання іноземної мови.

Ключові слова: комунікативний підхід, принцип ситуативності, навчально-мовленнєва ситуація.

Уміння розмовляти будь-якою іноземною мовою означає вільно (автоматично) оперувати мовним матеріалом на вимовному, лексичному, граматичному рівнях, а також вирізняється й такими якостями, як цілеспрямованість, продуктивність, самостійність, динамічність, інтегрованість. Саме динамічність означає вміння застосувати мовні навички у різних ситуаціях спілкування [7: 95]. Ситуативність – основна лінгвістична риса усного мовлення, вона дає змогу співвідносити мовні і немовні засоби вираження у цілеспрямованому здійсненні мовленнєвого акту [5: 31].

Принцип ситуативності, як відомо, є одним із основних у комунікативному підході до навчання. Ситуативність розглядають як засіб мовленнєвої стимуляції і як умову розвитку мовленнєвих навичок – постійну зміну предмета розмови, обставин, завдань.

Власне потреба у спілкуванні виникає за умови створення певної мовленнєвої ситуації. Ситуація конкретизує мовленнєву дію і предметно-змістовний план мовлення, зумовлює вибір мовних засобів її учасниками.

Мовленнєву ситуацію / навчально-мовленнєву ситуацію / навчально-комунікативну ситуацію / комунікативну ситуацію досліджувало багато науковців, методистів, викладачів-практиків. Зокрема В. Бухбіндер, Є. Пассов, Г. Рогова, В. Скалкін, Є. Рубінштейн, О. Щукін, Г. Китайгородська, Е. Сосенко, Д. Ізаренков, Л. Воронін та ін. Вони розкрили суть ситуації як „фрагмента дійсності”, „відрізка діяльності”, „сукупності життєвих умов”, „форми для досягнення мети”, „часткового випадку діяльності” тощо, визначили її обсяг, риси, структуру, методичний потенціал. Українські дослідники Л. Васильєва, І. Кочан, К. Кусько, Л. Паламар, О. Гарнопольський, Г. Швець також засвідчили важливу роль принципу ситуативності у навчанні мови. Ситуативні завдання, наприклад, віднесено до пріоритетних методичних засобів формування мовленнєвих умінь [4], ситуативний принцип подання навчального матеріалу визнано одним із головних у підготовці підручників з української мови для іноземних студентів [6], важливе місце у відборі та організації навчального матеріалу для засвоєння діалогічної форми спілкування

відведено саме ситуації та вправам мовленнєвого спрямування [1] тощо.

Отже, ситуація – це динамічна система взаємин учасників спілкування, яка завдяки її відображеності у свідомості створює особистісну вимогу в цілеспрямованості діяльності й живить цю діяльність. Ситуаціям властиві такі риси діяльності, як змістовність, евристичність, ієрархічність, певна структура. Складові мовленнєвої ситуації:

- обставини діяльності, в яких відбувається комунікація;
- стосунки між комунікантами;
- мовленнєві наміри;
- реалізація самого акту спілкування, який створює нові стимули до мовлення.

Усі ситуації мовлення реалізуються у таких сферах: соціально-побутова; громадсько-політична; соціально-культурна та професійно-трудова. Прийнято вважати, що під час навчання створюють умовні, штучні ситуації, які готують студентів до справжньої, природної комунікації. Тому навчальну мовленнєву діяльність ще називають „псевдокомунікацією”. Її завдання – „наводити мости” між нею та реальною комунікацією, виробляти вміння конструювати повідомлення, полегшувати завдання, стимулювати до самостійної мовленнєвої діяльності [3: 86].

Навчально-мовленнєва ситуація (НМС) не існує окремо від системи вправ, куди вона входить як важливий компонент. Ці вправи узагальнили та докладно розглянула Л. Васильєва [1]. Як і в будь-якому іншому виді мовленнєвої діяльності, вправи для навчання говоріння (зокрема діалогічного мовлення), на нашу думку, не достатньо чітко типізовані, під час їхнього опису завжди наявний творчий чинник [3]. Загалом класифікація вправ відображає поетапність їхнього введення у навчальний процес (підготовчі, тренувальні, закріплювальні; умовно-комунікативні, комунікативні), обсяг навчальних діалогів (власне діалогічна єдність, розширена діалогічна єдність (мікродіалог); міні-діалоги, полідіалоги) кількість учасників (парні, групові), рівні керування (повне (жорстке), часткове, мінімальне керування), наявність / відсутність опор, наявність / відсутність рольового ігрового компонента та ін. [1; 10]. Самі НМС типізують головню за співвідношенням до етапів формування мовленнєвих умінь під час навчання діалогічного мовлення як: стимулювальні, дублювальні, репродуктивні, ситуації на заміну, підстановчі, перетворювальні, комбінаційні тощо.

Мета статті – виявити механізм створення НМС, а також ті моменти творчого методичного процесу, що є важливими для наближення зразків і моделей мовленнєвого акту до реального спілкування. Проаналізуємо для прикладу декілька підручників та навчально-методичних матеріалів з української мови як іноземної, спрямованих на оволодіння усним мовленням [2; 8; 9].

Навчально-мовленнєві ситуації передусім перебувають у межах однієї **комунікативної теми**. У методичному аспекті тему визначають як відображений у нашій свідомості відрізок дійсності, імовірний згорнутий текст, конкретизований та особистісно спрямований. Комунікативна тема передбачає наявність комунікативно-поняттєвого мінімуму, що спирається на лексико-тематичний мінімум та лексико-граматичний матеріал, продуктивних у цій темі **формул етикету**, а також **стереотипних висловів**, що є своєрідною опорою у кожній конкретній ситуації.

У посібнику Б. Сокола „Вчимося розмовляти українською” [8] є 57 комунікативних тем, вони більшою чи меншою мірою розвинуті в міні- та

полідіалогах, що відображають типові ситуації соціально-побутової та (частково) соціально-культурної сфери спілкування (*Вітання. Знайомство; Сім'я; Захоплення та ін.*). Деякі теми закономірно конкретизовані, наприклад: *Транспорт: В аеропорту; У салоні літака; На залізничному вокзалі; Автобусна станція; На вулиці; На зупинці; У трамваї* тощо). Формули етикету та стереотипні вислови, що мають стимульовальну роль для розвитку діалогу, введено в текст навчальних діалогів. Роль НМС часто виконують передтекстові пояснення, наприклад: *Петро і Володимир колись навчалися разом в університеті. Після тривалої розлуки друзі випадково зустрілися; Дві подружки зустрілися на вулиці й почали згадувати свої шкільні роки; Віктор зустрів свого колишнього однокласника* тощо). Така підготовча інформація зумовлює появу в діалогах відповідних реплік, як-от: *Скільки літ, скільки зим! Що в тебе нового? Як довго ми з тобою не бачилися*). Деякі діалоги мають заголовки, що розвивають НМС послідовно у часі, наприклад: *Хорхе та Окамото зустрілися в класі; Після занять Хорхе та Окамото їдуть у гуртожиток; У трамваї Хорхе зустрів Богдана* тощо. Учасниками більшості діалогів є студенти, отже, посібник має виразне навчальне спрямування.

У „Тематичних діалогах...” [9] діалогічний матеріал стосується лише кількох початкових тем (*Знайомство; Зустріч; Телефонна розмова*), діалоги різні за соціально-комунікативними ролями, комунікативним наміром, але побудовані на основі ситуацій, спільних за тематикою. Водночас зроблено спробу виокремити так звані **опорні** репліки, що є комунікативним ядром ситуації і можуть слугувати за зразок для подальшого формування мовленнєвих навичок. У темі „Зустріч” це, зокрема, такі вислови: *Радий тебе бачити; Ні, Ви помилилися; Як життя? Яка приємна несподіванка! Як склав? Можливо, вона не прийде? Вибачте, я затримався; Ти давно чекаєш? Що ти тут робиш? Як добре, що я тебе побачив! Якщо побачиш, перекажи їй...; Ти не знаєш, як справи в...; До речі, ти бачишся з...; Як справи?; Сто літ тебе не бачила!; Ви куди?; Ти спішиш?; Невже це ти?; От не сподівалася!; Я вже почала хвилюватися; Знаєш новину?* та ін. Етикетні формули (вітання, прощання, подяки, привертання уваги та ін.) подано окремо і відзначено як супровідні. Проте згадані навчальні діалоги, хоч і містять елементи НМС, не навчають на їхній основі.

Це завдання виконують Н. Зайченко та С. Воробйова у посібнику „Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення” [2]. Діалоги згруповані у 16 тем, що реалізуються в типових ситуаціях повсякденного спілкування. Посібник „базується на принципах активної комунікативності, практичної спрямованості, країнознавчої інформативності” [2: 3]. Автори у кожній темі подають розгорнений навчальний матеріал, який об'єднують назвами „найбільш уживані вислови”, „усталені вирази”, „стереотипні формули” та частою вказівкою „запам'ятайте”. Деякі з цих найуживаніших висловів докладніше конкретизують відповідно до комунікативної потреби. Скажімо, тему „Зустріч” доповнюють такі шість ситуативно підпорядкованих груп стереотипних формул, кожна з яких містить 10–25 висловів: *Висловлення своїх почуттів при несподіваній зустрічі; Висловлення своїх почуттів при очікуваній зустрічі; Засвідчення свого приходу; Домовленість про зустріч, її час та місце; Як дати згоду на зустріч або відмовитися від зустрічі; Як уникнути однозначної відповіді; Як запропонувати інший час зустрічі*. Однак якщо, на перший погляд, цих висловів подано надмірно і їх не можна запам'ятати, то вони стають корисними як довідковий матеріал під час виконання завдань, що моделюють навчально-мовленнєві ситуації.

Зауважимо, що НМС можна подавати на декількох рівнях, а саме:

1) розкривати усі чотири компоненти ситуації (суб'єкт, об'єкт, ставлення суб'єкта до предмета розмови, умови мовленнєвого акту);

2) пропонувати реальні обставини та стосунки між комунікантами (через розподіл ролей), при цьому мовленнєвий стимул (комунікативне завдання) подавати менш повно;

3) реальні обставини і мовленнєвий стимул подавати у найзагальнішому вигляді, а стосунки між комунікантами давати змогу учасникам встановлювати самим.

Автори згаданого посібника урізноманітнюють завдання з використанням НМС. У кожній темі, перш ніж складати діалоги на основі визначеної ситуації, студент може відпрацьовувати окремі репліки, стереотипні формули, етикетні вислови, керуючись вказівкою викладача. Наприклад, у згаданій темі „Зустріч” автори пропонують такі завдання: **Висловіть свої почуття** : 1. При несподіваній зустрічі зі своїм товаришем.

2. При несподіваній зустрічі зі знайомою жінкою, яку ви давно не бачили.

3. При несподіваному приході подруги, з відтінком занепокоєння.

4. При очікуваній зустрічі.

5. При очікуваній зустрічі, коли ваш знайомий запізнюється.

6. При вчасному приході гостей.

7. Якщо ви спізнилися на побачення [2: 33]

Викладач змінює декілька моментів НМС (об'єкт, умови, ставлення), спонукаючи суб'єкт до пошуків потрібної в цій ситуації репліки. Тут робиться акцент на відтворенні етикетної формули. В іншому випадку найважливішою є зміна об'єкта, на який спрямована мовленнєва дія, наприклад: **Складіть діалоги в таких ситуаціях**:

1. Вам треба домовитися про зустріч, про час та місце її: а) з товаришем, б) із знайомою дівчиною, в) зі своїми студентами, г) з деканом.

2. Дайте згоду на зустріч: а) з товаришем, б) з батьком, в) із знайомою дівчиною, г) з викладачем.

3. Відмовтесь від зустрічі: а) з товаришем, б) із знайомою дівчиною, в) з колегами по роботі.

4. Ви не хочете дати однозначної відповіді на пропозицію про зустріч, яку пропонують вам: а) товариш, б) знайомі, в) батьки вашого товариша [Там само].

Проте зауважимо, що зміна соціальних ролей має передбачати зміну характеру репліки, інакше вправа не досягне своєї дидактичної мети.

Подекуди після опису ситуації у завданні скласти діалог варто дати ключові слова і вислови, які потрібно в ньому використати. Це полегшить його створення та спрямує у правильне русло. У посібнику використано й типи завдань – діалог-розпитування, асоціативний діалог, ситуативні завдання з опорою на граматичний матеріал [див. докл.: 2: 243; 3: 89; 4: 17].

Складними завданнями вважають автори посібника такі, що подають стереотипні вислови і пропонують самому студентові описати об'єкт та умови комунікації, тобто описати ситуацію мовлення. Ці завдання супроводжуються відповідями і призначені для самоконтролю. Наприклад: *Кому і в якій ситуації ви скажете: 1) Оце так зустріч! (Кого не чекали зустріти). 2) Скільки літ, скільки зим! (Кого давно не бачили). 3) Що змусило вас прийти до мене (В офіційній обстановці)...* тощо [2: 34]. І нарешті, після багатьох тренувальних вправ вивчення комунікативної теми завершується складанням діалогів відповідно до створених

НМС. Наприклад: **Складіть діалоги в таких ситуаціях:**

1. Ви зустрілися в університеті з товаришем, якого давно не бачили.
2. Ви шукали свою приятельку, довго не могли її знайти і нарешті зустріли несподівано на вулиці.
3. До вас додому несподівано приходять гості.
4. Ви зустріли свого співробітника, який запропонував вам зустрітися, але ви не впевнені, що будете в цей час вільні.
5. Ви хочете зустрітися з директором у терміновій справі і звертаєтесь з цього приводу до його секретарки [2: 36].

Серед багатьох різноманітних завдань, запропонованих у посібнику, є такі, що моделюють НМС, наближаючи суть завдання до рольових ігор. Наприклад, із теми „Подорож. Екскурсія”:

З'ясуйте в телефонній розмові з працівником довідкової служби туристичної фірми можливість вашої тижневої подорожі до Києва. Ви хотіли б поїхати з дружиною (чоловіком) та дітьми власним автомобілем. Працівник туристичної фірми радить вам не робити цього, а скористатись послугами туристичного автобуса. Можливі аргументи: проблеми з бензином на автозаправках; небезпека на дорогах; проблеми з житлом для автотуристів [2: 158].

У створенні рольових ігор НМС є найважливішим засобом їхньої організації. Окрім неї, у структуру рольової гри входять ролі учасників та сама дія. Навчальна мета рольових ігор – засвоєння діалогічного мовлення. Методисти описують такі ситуативні завдання як мікросценки, які створюють „контекст реальної взаємодії”. Самі ситуації моделюють з опорою на характер ситуації (напр., ситуація пошуку, ситуація знайомства) або на характер ролі учасника (роль невпевненого пацієнта, роль допитливого сусіда) [3: 87–89].

Під час навчання НМС здебільшого подають за допомогою вербального опису – усного, зі слів викладача, чи письмового, надрукованого на роздавальних картках. О. Тарнопольський, услід за зарубіжними методистами, називає їх інструкціями. У прикладах, які подає автор, в діалогах бере участь два або три студенти, у кожного – своя інструкція до розмови. Ось, для прикладу, „умовно-комунікативна вмотивована рецептивно-репродуктивна вправа з частковим керуванням, з рольовим ігровим компонентом та з природними опорами”, яку виконують у парі, передбачає такі дві інструкції, написані мовою, яку вивчають:

1. *Ви приїхали з України до свого приятеля, який мешкає у Лондоні. Сьогодні він не може супроводжувати Вас у подорожі по Лондону, а Ви хочете спочатку поїхати в Тауер, потім оглянути собор Святого Павла, а решту дня провести у Британському музеї. Розпитайте приятеля, як Вам дістатися до цих місць.*

2. *Ви мешкаєте в Лондоні поруч зі станцією Ealing Common. До Вас приїхав приятель з України. Сьогодні Ви не можете супроводжувати його в подорожі по Лондону, а він хоче спочатку поїхати в Тауер, потім оглянути собор Святого Павла, а решту дня провести у Британському музеї. Користуючись наданою Вам схемою лондонського метро та мапою центральної частини Лондона, поясніть, як йому дістатися до цих місць [10: 34].*

Таке інтерактивне навчання дасть змогу швидше набутти комунікативної компетенції.

Цікавими є спостереження О. Тарнопольського над використанням відеоматеріалів, сюжетних діафільмів чи слайдів та інших допоміжних технічних

засобів, що візуально моделюють НМС та надають значну допомогу в навчанні діалогічного мовлення [10: 35–37].

Зауважимо ще один аспект використання НМС у навчанні говоріння. Для практики усного мовлення студентів потрібно засвоювати етикетні формули (зазвичай виділяють 15 видів стійких мовних висловів). У багатьох підручниках з української мови як іноземної ці вислови подано групою для запам'ятовування. У практиці навчання мови як іноземної їх потрібно якнайшвидше вводити в діалогі. Для цього варто подавати завдання, у якому створювати НМС, що передбачають етикетну репліку. Наприклад, для відпрацювання висловів для вираження втішання, заспокоєння можна подати завдання такого зразка:

Висловіте заспокоєння тим, хто потрапив у складну життєву ситуацію:

1. *Ваша подруга загубила ключі від квартири.* 2. *Ваш друг запізнився на літак. Ви зустріли його в аеропорту саме тоді, коли він дізнався, що його літак вже відлетів.* 3. *Подруга розбила своє улюблене горня.* 4. *Старий пес вашого товариша здох.* 5. *Вашого друга покинула дівчина.* 6. *Ваша подруга не склала залік.* 7. *Квартиру вашого приятеля пограбували, забрали гроші і цінні речі.*

Матеріал для довідок: Все буде добре; Заспокойся; Не бери близько до серця; Не занепадай духом; Якось буде; То нічого; Час все лікує; Не засмучуйся, все минеться; Не хвилюйся.

Аналогічно можна створити НМС для висловлення захоплення, обурення, прохання, компліменту та ін. Це активізує навчання, наближає тих, хто навчається, до реальних життєвих ситуацій та допомагає невимушеному запам'ятовуванню стереотипних висловів.

Викладач-практик Г. Швець пропонує моделювати комунікативні ситуації під час навчання діалогічного мовлення за спеціальними сценаріями, які пропонують російські методисти [11: 308]. Такі сценарії містять перелік певної кількості послідовних дій, які відтворюють комунікативні ситуації на різні теми (напр., у темі „Деканат” ситуація „Студент хоче змінити спеціальність”; у темі „Магазин” ситуація „Вибір взуття у магазині чи на ринку”). Самі дії, які студент має перетворити у репліки діалогу, докладно конкретизовані. Наприклад, щодо ситуації в магазині сценарій має такий вигляд: 1. *Привітайтеся.*

Якщо Ви бачите взуття, яке Вам подобається, запитайте, чи є необхідний Вам розмір. 3. *Поцікавтеся, скільки коштує взуття.* 4. *Попросіть продавця дати Вам приміряти взуття... і т. д. [Там само].*

Ця форма роботи відповідає підготовчому етапу навчання іноземців, оскільки студент мало виявляє самостійності у створенні діалогу, усім процесом керує викладач.

Усна мовленнєва діяльність передбачає оволодіння вміннями для виконання двох програм – смислової, що відповідає за зміст мовлення, та мовної, що забезпечує реалізацію цього змісту. Коли ми говоримо рідною мовою, зазначає Г.М. Уайзер [5: 191], головну увагу зосереджуємо на смисловій програмі, тому що мовна перебуває на фоновому рівні. Якщо ж студент розмовляє іноземною мовою і намагається закономірно зосередитись на мовному оформленні думки, він не справляється зі змістовою структурою висловлювання. Методисти намагаються виробити вправи, що допоможуть студентів більше зосередитись на програмі, що відповідає за повноту, послідовність і комунікативну спрямованість думок.

Серед цих завдань важливе місце займають ті, що стимулюють розвиток діалогічного мовлення за допомогою імітації реальних життєвих ситуацій. Діалог –

це, по суті мовленнєвий результат комунікативної ситуації. Тому вміння моделювати навчально-мовленнєву ситуацію як передумову створення діалогу – важливий показник успішного навчання.

1. *Васильєва Л.* Навчання діалогічної форми спілкування іноземною мовою: відбір та організація навчального матеріалу // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Вип. 4. – С. 238–247.
2. *Зайченко Н.Ф., Воробйова С.А.* Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення. – К.: Знання України, 2005. – 324 с.
3. *Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д.* Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. – М.: Рус. яз., 1978. – 135 с.
4. *Кочан І.М.* Нові освітні технології в практиці викладання української мови як іноземної // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 14–20.
5. *Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках / Под ред. В.А. Бухбиндера.* – Киев: Вища шк., 1980. – 248 с.
6. *Паламар Л.* Принципи укладання підручника з української мови для іноземних студентів // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 40–47.
7. *Пассов Е.* Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
8. *Сокіл Б.* Вчимося розмовляти українською. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 95 с.
9. *Станкевич Н.І.* Тематичні діалоги для розвитку усного мовлення на початковому етапі навчання української мови як іноземної. – Львів, 2000. – 14 с.
10. *Тарнопольский О.Б.* Методика навчання іншомовної діяльності у вищому мовному закладі освіти. – К.: ІНКОС, 2006. – 248 с.
11. *Швець Г.* Розвиток навичок діалогічного мовлення при вивченні української мови в іншомовній аудиторії // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 300–311.

TRAINING SPEECH SITUATION IN THE DIALOG: MODELING STRATEGY

Nina Stankevich

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Applied Linguistic,
1/233, Universitets'ka St., 79001 Lviv, Ukraine,
phone: (0322) 296 43 55*

The article reviews the mechanisms and practices of speech-making educational situations as a means of communicative approach to teaching Ukrainian as a foreign language and a

base of modern foreign language learning process organization.

Key words: communicative approach, the situational principle, training speech situation.

УЧЕБНО-РЕЧЕВАЯ СИТУАЦИЯ В ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ: СТРАТЕГИЯ МОДЕЛИРОВАНИЯ

Нина Станкевич

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского прикладного языкознания,
ул. Университетская, 1/233, 79001 Львов Украина
тел.: (0322) 239 43 55*

В статье рассмотрены механизмы и практика создания учебно-речевых ситуаций как средства реализации коммуникативного подхода к изучению украинского языка как иностранного и основы организации современного процесса обучения иностранного языка.

Ключевые слова: коммуникативный подход, принцип ситуативности, учебно-речевая ситуация.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2010

Прийнято до друку 12.04.2010